

PRATARMĖ

Etninės mažumos ir naujieji imigrantai Europos Sąjungos plėtros kontekste: socialiniai iššūkiai ir ateities perspektyvos¹

Kristina Šliavaite

LIEUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRO ETNINIŲ TYRIMŲ INSTITUTAS, VILNIUS

Etninių mažumų ir naujųjų imigrantų situacijos analizė įgauna naujų aspektų Europos Sąjungos (ES) integracijos ir globalizacijos kontekste: diskutuojama, kaip ES plėtra veikia mažumų integracijos į priimančią visuomenę procesus, kaip dėl šių plėtros procesų kinta mažumų identitetai (žr., pavyzdžiui, Geddes 2003, Triandafyllidou, Spohn 2003 etc.). Šio leidinio tekstuose įvairiais aspektais analizuojama etninių grupių – etninių mažumų ir naujųjų imigrantų – situacija priimančiose visuomenėse. Minėtame diskusijų lauke svarbios tampa sąvokos „etninė mažuma“, „imigrantas“, „naujasis imigrantas“. Daugelyje mokslinių tekstų, skirtų integracijos klausimams, šios sąvokos vartojamos lygiagrečiai (žr., pvz., Geddes 2003) kartu numanant, kad minėtos grupės susiduria su panašiais iššūkiais priimančioje visuomenėje. Šiame leidinyje autoriai skiria etninių mažumų ir imigrantų, naujųjų imigrantų kategorijas, visų pirma siekdami atskleisti šių grupių patirčių skirtumus ir panašumus. Jei imigranto ar naujojo imigranto sąvoka vartojama turint galvoje grupes, atvykusias į šalį po 2004 m., tai kalbant apie ilgalaikę gyvenimo Lietuvoje patirtį vartojamas etninės mažumos terminas.

Tiek etninių mažumų, tiek naujųjų imigrantų situacijai analizuoti dažnai yra pasitelkiama „integracijos“ sąvoka. Mokslininkai sutaria, kad šios sąvokos turinys skiriasi priklausomai nuo teorinės prieigos, konteksto, valstybės (Beresenevičiūtė 2005, Feldman, Gilmartin, Loyal, Migge 2008, kt.). Bendrąja prasme integracija dažnai yra suprantama kaip procesas, vykstantis tam tikros valstybės ribose, kurio pagrindinis tikslas sukurti visuomenės socialinį bendrumą, pagrįstą tam tikrom bendrom vertybėm

¹ Pratarinė parengta įgyvendinant mokslo tyrimų projektą „Socialiniai iššūkiai etninių mažumų ir naujųjų imigrantų grupėms Lietuvai tapus ES nare“. Tyrimą finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. MIP-029/2011).

The foreword has been prepared within the framework of research project “Social Challenges for Ethnic Minorities and New Immigrant Groups in Lithuania after Joining the EU”. This research was funded by a grant (No. MIP-029/2011) from the Research Council of Lithuania.

(Feldman, Gilmartin, Loyal, Migge 2008: 3–4). Tačiau integracijos sampratai pažeriama ir nemažai kritikos. Problematizuodami integracijos sąvoką, mokslininkai kelia esminį klausimą – „integracija kur?“ (Vetik, Helemäe 2011: 18). Todėl siekdami išvengti terminijos dviprasmiškumo, autoriai, apibrėždami integraciją, kai kuriais atvejais pasirenka kitokius akcentus. Pavyzdžiui, integracija gali būti suprantama kaip nuolatinis nesibaigiantis procesas, kurio metu kultūriniai, etniniai, socialiniai skirtumai tampa ne tokie svarbūs viešojoje erdvėje bei socialiniuose santykiuose (Thomson, Crul 2007 iš Vetik, Helemäe 2011: 18).

Mokslininkai sutaria, kad etninių mažumų, naujųjų imigrantų integracijai svarbu ne tik struktūrinės, ekonominės galimybės, pačių individų socio-kultūrinės charakteristikos (išsilavinimas, kalbinės kompetencijos, amžius, lytis ir pan.), bet lygiai taip pat ir bendras kontekstas – vyraujančios visuomenėje nuostatos, stereotipai (Beresnevičiūtė 2005; Feldman, Gilmartin, Loyal, Migge 2008; Taljūnaitė, Labanauskas 2009 etc.) bei tai, ar valstybė gali garantuoti tolerantišką kontekstą, būtiną mažumų, migrantų pilietinei įtraukčiai (angl. *civic incorporation*) (Kivisto 2004). Atkreipiamas dėmesys, kad teisinis individo ar grupės statusas tiesiogiai siejasi su integracijos procesais: pavyzdžiui, pabėgėlio statusas priimančioje visuomenėje suteikia papildomų socialinių garantijų, o tai turi įtakos ir tolesniems individų bei grupių integracijos procesams (Hein 1993). Charles Hirschman (1982) teigia, kad nors kalbant apie etninių mažumų ir naujųjų imigrantų integraciją svarbūs tokie kriterijai kaip individų asmeninės savybės, socialinis ir kultūrinis kapitalas, ekonominės galimybės, bet pagrindinis dalykas, kuris skiria etninių mažumų ir naujųjų imigrantų integracijos tyrimus, yra *laiko* dimensija: imigrantų ekonominės integracijos studijos dažniausiai apsiriboja trumpo laikotarpio analize, o etninių mažumų tyrimai apima skirtingas generacijas ir įvertina ilgo laikotarpio procesus (Hirschman 1982: 483).

Etninių mažumų ir naujųjų imigrantų integracijos klausimai yra gan išsamiai tyrinėti Lietuvos ir užsienio mokslininkų. Latvijos bei Estijos mokslininkai plačiai tyrinėja gausiausių grupių – rusų bei rusakalbių – integraciją į priimančią visuomenę (Zepa, Šūpule, Kļāve, Krastiņa, Krišāne, Tomsone 2005; Muižnieks (ed.) 2010; Vetik, Helemäe (eds.) 2011 etc.). Etninių grupių (etninių mažumų ir imigrantų) integracijos problematika tyrinėta Lietuvos sociologų (Kasatkina, Leončikas 2003; Beresnevičiūtė 2005; Beresnevičiūtė, Leončikas, Žibas 2009; Kasatkina, Beresnevičiūtė 2010; Okunevičiūtė Neverauskienė 2010 etc.). Šio leidinio pagrindas – moksliniai straipsniai, parengti įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą mokslo tyrimų projektą „Socialiniai iššūkiai etninių mažumų ir naujųjų imigrantų grupėms Lietuvai tapus ES nare“. Projekto tikslas – konceptualizuoti etninius

procesus, vykstančius po Lietuvos įstojimo į Europos Sąjungą, t. y. ištirti ir palyginti naujųjų imigrantų (rusų, baltarusių ir ukrainiečių, šių valstybių piliečių, atvykusių į Lietuvą po 2004 m.) ir Lietuvos etninių mažumų (rusų, baltarusių, ukrainiečių) integracijos procesus. Pagrindinėmis analizės ašimis pasirinktas etninių grupių dalyvavimas darbo rinkoje ir švietimo sistemoje, socialinių paslaugų vartojimas ir socialinių tinklų formavimasis (žr. projekto aprašą). Pagrindiniai tyrimo rezultatai pristatomi tyrimo dalyvių straipsniuose šiame leidinyje (žr. V. Petrušauskaitės ir V. Pilinkaitės Sotirovič, M. Frėjutės-Rakauskienės, K. Šliavaitės, K. Žibo straipsnius).

Vita Petrušauskaitė ir Vilana Pilinkaitė Sotirovič straipsnyje „Rusai Lietuvoje: etninės grupės raida ir socialinės integracijos iššūkiai 2001–2011“ apžvelgia ir apibendrina pastarojo dešimtmečio mokslinių tyrimų įžvalgas bei statistinius duomenis apie rusų etninės grupės demografinę situaciją, dalyvavimą švietimo sistemoje ir darbo rinkoje, sveikatos priežiūros situaciją, politinį dalyvavimą. Apibendrinamos vienos etninės grupės raidą Lietuvoje ir jai iškylančius iššūkius, autorės kritiškai vertina etninių grupių integracinės politikos kryptis Lietuvoje. V. Petrušauskaitės ir V. Pilinkaitės Sotirovič teigimu, siekiant įgyvendinti ES migracijos politiką, naujai imigravę užsieniečiai sulaukia didesnio dėmesio nei ilgą laiką čia gyvenančios etninės mažumos, manant, kad etninių grupių socialinės integracijos klausimai Lietuvoje yra neaktualūs ir nereikalauja specialaus valstybės ar politikų dėmesio.

Monika Frėjutė-Rakauskienė straipsnyje „Lietuvos spauda ir visuomenės nuostatos apie rusų, ukrainiečių bei baltarusių etnines grupes ir naujuosius imigrantus“ aptaria kokybinio Lietuvos spaudos tyrimo pagrindinius rezultatus. Autorė detalai apžvelgia etninių mažumų bei naujųjų imigrantų grupėms (rusams, ukrainiečiams, baltarusiams) skirtų straipsnių problematiką ir lygina naujausio tyrimo duomenis su 2005–2007 m. duomenimis. Duomenų analizėje taikomas palyginimo principas leidžia autorei įvardyti pagrindinę problematikos kaitą per analizuojamąjį periodą, taip pat kelti klausimus apie sąsajas tarp spaudos kuriamų vaizdinių ir visuomenės nuostatų etninių grupių bei imigrantų atžvilgiu. Įdomi M. Frėjutės-Rakauskienės įžvalga, kad spaudoje gausu tekstų, skirtų rusų etninei mažumai Lietuvoje, o kalbant apie ukrainiečių ir baltarusių grupes, spaudoje vyrauja informacija, skirta naujiesiems imigrantams iš šių šalių.

Kristinos Šliavaitės tekstas „Etninės mažumos darbo rinkoje: kalbos, pilietybės ir socialinių tinklų reikšmė (Visagino atvejis)“ skirtas Visagino miesto etninių grupių (rusų, ukrainiečių, baltarusių) socialinės integracijos tam tikrų aspektų analizei. Visagino atvejis įdomus tuo, kad daugumą miesto gyventojų sudaro sovietmečiu atvykę imigrantai ir jų šeimos, t. y.

pirmos ir antros kartos imigrantai. Vis dėlto kalbėdama apie etnines grupes Visagine autorė nevartoja imigranto sąvokos: gyvenimo ir darbo dešimtmečiai Lietuvoje leidžia sovietmečiu atvykusius žmones laikyti etninėmis mažumomis. Šis atvejis leidžia įvardyti, kas yra svarbu sėkmingai integracijai arba kas veda į integracijos nesėkmes. Kas vyksta, kai uždaromas pagrindinis bendruomenės industrinis objektas, kokios „išlikimo“ strategijos pasirenkamos individo lygmeniu ir kodėl. Autorė atskleidžia, kad valstybinės kalbos žinios, pilietybė, socialiniai ryšiai buvo įvardijami informantų kaip patys svarbiausi siekiant įsitvirtinti darbo rinkoje.

Karolis Žibas straipsnyje „Baltarusiai, rusai ir ukrainiečiai Lietuvoje: nuo imigrantų iki ateities piliečių“ aptaria naujųjų imigrantų grupių (rusų, baltarusių, ukrainiečių) kokybinio tyrimo Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje pagrindinius rezultatus. Straipsnyje autorius sėkmingai sieja naujausius empirinius duomenis su migracijos ir integracijos teorijomis. Svarbi autoriaus įžvalga, kad socialiniai ir ekonominiai migracijos veiksniai tiesiogiai veikia integracijos procesus priimančioje visuomenėje. Kokybinio tyrimo duomenys atskleidžia migracijos motyvų ir strategijų, informantų patirčių priimančioje (Lietuvos) visuomenėje įvairovę.

Kiti šio „Etniškumo studijų“ numerio tekstai nebuvo parengti įgyvendinant projektą „Socialiniai iššūkiai etninių mažumų ir naujųjų imigrantų grupėms Lietuvai tapus ES nare“, bet yra temišškai susiję ir atskleidžia etninių mažumų, naujųjų imigrantų grupių integracijos procesų kompleksiškumą. Andriaus Marcinkevičiaus straipsnis „Etninių grupių konstravimas Sovietų Sąjungos gyventojų surašymuose: rusų vaizdinio Lietuvoje aspektai“ skirtas aktualiai ir mažai mūsų šalyje tyrinėtai temai – kaip Sovietų Sąjungos vyriausybė, pasitelkdama visuotinius gyventojų surašymus, konstravo etniškumą ir (arba) etnines grupes ir kaip šis konstravimas paveikė rusų etninės grupės vaizdinį. Autorius atskleidžia valstybinės politikos ir ideologijos poveikį surašymų rezultatams, šių rezultatų panaudojimo etninių procesų suvaldymui aspektus. A. Marcinkevičius vaizdžiai pademonstruoja, kaip politiniai interesai gali daryti įtaką socialinei realybei ir jos suvokimui (-ams) nedemokratinės santvarkos klestėjimo sąlygomis.

Monika Frėjutė-Rakauskienė ir Kristina Šliavaitė straipsnyje „Rusai, lenkai, baltarusiai Lietuvoje: lokalaus, regioninio ir europinio identitetų sąsajos“ apžvelgia 2008–2011 m. Lietuvos socialinių tyrimų centro vykdyto tarptautinio projekto ENRI-EAST kiekybinio ir kokybinio tyrimo duomenis. Lietuvos socialinių tyrimų centro mokslininkai atliko kiekybinius ir kokybinius tyrimus, kurių vienas iš tikslų buvo išsiaiškinti Lietuvos rusų, baltarusių, lenkų etninių grupių identitetų konstravimo tendencijas. Autorės klausia, kiek šių etninių grupių skirtingų kartų atstovams yra svarbios

tokios tapatumo dimensijos, kaip tapatinimasis su Europa ar ES, su tam tikra valstybe ar su vietove, ar skiriasi tapatumo konstravimo tendencijos lyginant šias grupes. Identiteto klausimai mažumų integracijos tyrimuose yra aktualūs todėl, kad atskleidžia, kaip pačios grupės konstruoja ir kokiais būdais palaiko socialinius saitus su gyvenamosios šalies ar kilmės šalies visuomene.

Rasa Erentaitė ir Vilana Pilinkaitė Sotirovič straipsnyje „Lyties aspektas migracijos procesuose: trečiųjų šalių piliečių situacijos Lietuvoje analizė“ koncentruojasi ties lyties dimensija migracijos į Lietuvą procesuose po Lietuvos įstojimo į ES. Autorės teigia, kad analizuojant trečiųjų šalių piliečių migraciją į Lietuvą vienas iš svarbiausių yra lyties kriterijus. Analizuodamos kiekybinius ir kokybinius duomenis R. Erentaitė ir V. Pilinkaitė Sotirovič atskleidžia, kokią įtaką lytis daro skirtingiems migracijos veiksniams, strategijoms ir patirčiai priimančioje visuomenėje. Kita vertus, autorės pabrėžia, kad kitos kategorijos – tokios kaip etniškumas, kalba, religija ir pan. taip pat yra svarbios analizuojant migracijos ir integracijos procesus, t. y. būtinas kompleksinis požiūris į šiuos procesus ir jų analizę.

Simona Zavratnik straipsnyje „Images of Immigrants in Slovenia: Insights from Public Opinion Research“ apžvelgia ir analizuoja 2007 m. Slovėnijoje atlikto visuomenės nuostatų imigrantų atžvilgiu tyrimo duomenis. Autorė atskleidžia tam tikrus prieštaravimus visuomenės nuostatose imigrantų atžvilgiu: iš vienos pusės, pasisakoma už visuomenės daugiakultūriškumą, o iš kitos – imigrantai dažnai siejami su konkurencija darbo rinkoje ir didelė dalis respondentų pasisako už nuosaikią migracijos politiką. S. Zavratnik, apibendrindama Slovėnijoje atlikto tyrimo duomenis, pasitelkia kai kurių mokslininkų siūlomą skirtį tarp rytų ir vakarų Europos šalių visuomenėms būdingų nuostatų imigrantų atžvilgiu ir tokiu atveju Lietuva bei Slovėnija būtų priskirtinos buvusio sovietinio bloko šalims.

Šiame „Etniškumo studijų“ numeryje publikuojamuose tekstuose analizuojamos etninių procesų tendencijos po 2004 m. Akivaizdu, kad sėkmingas mažumų dalyvavimas įvairiuose visuomenės sektoriuose yra apspręstas individų asmeninių sąvybių (išsilavinimo, amžiaus, lyties, kt.) (žr. Erentaitė ir Pilinkaitė Sotirovič, Šliavaitė, Žibas, Zavratnik šiame leidinyje), tapatumų bei ryšių su kilmės ir priimančia šalimi (Frėjutė-Rakauskienė ir Šliavaitė šiame leidinyje). Tačiau lygiai taip pat svarbi ir valstybės vykdoma socialinė politika etninių mažumų ir imigrantų atžvilgiu (žr. Petrušauskaitė ir Pilinkaitė Sotirovič, Žibas šiame leidinyje), visuomenės nuostatos ir žiniasklaidos kuriami vaizdiniai (Frėjutė-Rakauskienė šiame leidinyje), ekonominės galimybės (žr. Šliavaitė šiame leidinyje). Tyrimai atskleidė, kad valstybės vykdoma integracijos politika ar jos nebuvimas (Petrušauskaitė ir Pilinkai-

tė Sotirovič šiame leidinyje) yra esminiai kuriant visuomenės solidarumą, taip pat visuomenės socialinių ir etninių grupių bendrabūvio kokybei.

Lietuvoje iki šiol nėra vykdoma kryptinga, kompleksiška etninių mažumų ir naujųjų imigrantų integracijos politika. Nors valstybė taiko tam tikras socialinės integracijos priemones naujųjų imigrantų atžvilgiu, bet pačių imigrantų požiūriu šios priemonės nėra pakankamos (žr. Žibas šiame leidinyje). Etninių mažumų integracija nėra aktualizuojama politiniu lygmeniu, nevykdoma kryptingos integracijos politika, dažnai iškilusius klausimus, problemas paliekant savieigai (Petrušauskaitė ir Pilinkaitė Sotirovič šiame leidinyje). Pavyzdžiu galėtų būti Visagino atvejis, kai uždarius atominę elektrinę ir dėl to vietos bendruomenei išskylant naujiems ekonominiams ir socialiniams iššūkiams, Vyriausybė parengė ir taiko įvairias kompensacijas, ekonominės paramos priemones atleistiems elektrinės darbuotojams bei Visagino gyventojams, o tai, be jokių abejonių, vertintina pozityviai. Tačiau iš esmės Visagine išlieka tie patys, kaip ir prieš dešimtmetį, su mažumų integracija susiję klausimai ir problemos: pažeidžiamumo dėl savo etninės kilmės jausena, valstybinės kalbos kompetencijų klausimas, didžiulė emigracija (žr. Šliavaitė šiame leidinyje). Tad ilgalaikė, kompleksiška (apimanti ne tik kultūrinius, bet ir socialinius, ekonominius integracijos aspektus), strateginė mažumų ir naujųjų imigrantų politika Lietuvoje iki šiol išlieka tik siekiamybe.

Literatūra

- Beresnevičiūtė, V. (2005). Etninių grupių socialinės integracijos dimensijos šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. *Etniškumo studijos 2005*, Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Beresnevičiūtė, V., Leončikas, T., Žibas, K. (2009). Lietuvoje gyvenančių migrantų integracijos politikos vertinimo principai ir rodikliai: išvados ir rekomendacijos. *Etniškumo studijos/ Ethnicity studies 2009/2*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas, 111–127.
- Feldman, A., Gilmartin, M., Loyal, S., Migge, B. (2008). *Getting On: From Migration to Integration (Chinese, Indian, Lithuanian, and Nigerian Migrants' Experiences in Ireland)*. Prepared for the Immigrant Council of Ireland by the Migration and Citizenship Research Initiative. UCD.
- Geddes, A. (2003). Integrating immigrants and minorities in a wider and deeper Europe, In Spohn W., Triandafyllidou A. (Eds.), *Europeanisation, National Identities and Migration: Changes in Boundary Constructions between Western and Eastern Europe*. London and New York: Routledge, 83–98.
- Hein, J. (1993). Refugees, Immigrants and the State, *Annual Review of Sociology*, Vol. 19, 43–59.
- Hirschman, C. (1982). Immigrants and Minorities: Old Questions for New Directions in Research, *International Migration Review*, Vol. 16, No. 2, 474–490.

- Kasatkina, N., Leončikas, T. (2003). *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, Eugrimas.
- Kasatkina, N., Beresnevičiūtė, V. (2010). Ethnic Structure, Inequality and Governance of the Public Sector in Lithuania. *Etniškumo studijos/Ethnicity Studies 2010/1-2*. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, Eugrimas, 7–25.
- Kivisto, P. (2004). Inclusion: Parsons and Beyond, *Acta Sociologica*, Vol. 47, No. 3, 291–297.
- Muižnieks, N. (Ed.). (2010). *How Integrated is Latvian Society? An Audit of Achievements, Failures and Challenges*. University of Latvia Press.
- Okunevičiūtė Neverauskienė, L. (2010). Tautinių mažumų integracijos į darbo rinką aspektai, *Filosofija. Sociologija*, T. 21, Nr. 4, 245–256.
- Taljūnaitė, M., Labanauskas, L. (2009). *Lietuviai svetur: tautinio tapatumo išsaugojimas*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Vetik, R., Helemäe, J. (Eds.). (2011). *The Russian Second Generation in Tallin and Kohtla-Järve: the TIES Study in Estonia*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Zepa, B., Šūpule, I., Kļave, E., Krastiņa, L., Krišāne, J., Tomsonē, I. (2005). *Ethno-political Tension in Latvia: Looking for the Conflict Solution*. Riga: Baltic Institute of Social Sciences, prieiga internete: http://pdc.ceu.hu/archive/00003174/01/ethnopolitical_tension_in_latvia.pdf (žiūrėta 2009 03 16).
- Triandafyllidou, A., Spohn, W. (2003). Introduction. In Spohn W., Triandafyllidou A. (Eds.). *Europeanisation, National Identities and Migration: Changes in Boundary Constructions between Western and Eastern Europe*. London and New York: Routledge, 1–18.